

A történelmet a hit mozgatja

1. Hitem az emberben

Nem hiszek a történelmi materializmus abszolút determinista fölfogásában. Az emberben hiszek. Azt gondolom, hogy az ember azzal, hogy szürkeállománya van, azzal, hogy képes tanulni, modellezni, képes eldönteni egy elképzelt magatartásról, hogy az mennyire jó vagy rossz számára, potenciálisan mindenre képes. Az ember lehetőségei korlátlanok.

Az emberi társadalmak is élő szervezetek, de nem olyan öntudatlan megvalósítói az evolúciónak, mint a biológiai szervezetek, tehát nem hiszek az objektív társadalmi törvények létezésében. Az emberi öntudat, az emberi szellem megjelenésével az öntudatlan evolúció végleg elvesztette irányító szerepét. A társadalom alakítható, mert értelemmel, akarattal, lelkiismerettel rendelkező emberek alkotják, akik képesek tervezni és végrehajtani. Csak eddig erre nem fordítottak gondot, illetve az emberi természetnek nem a lényeges vonásait vették alapul a tervezésben. A nagy hódítók és világbirodalom-teremtők kudarcainak ebben látom a legfőbb okát.

Nem szeretnék az eddigi társadalomtervezők hibájába esni, ezért mindenre figyelni akarok, amit az ember lényeges tulajdonságának látok. Nem áltatom magamat azzal, hogy egy csapásra meg tudom változtatni a természetünkkel ellentétes viselkedési, gondolkodási mintákat. Abban hiszek, hogy én, ha akarom, lehetek jobba, élhetek a természetemhez közelebb eső életformát, és erre indíthatom azokat is, akikre személyesen tudok hatni. Értelmét csak annak látom, hogy a személyes kapcsolatok kereteit meg nem haladó teljes életformák lehetőségeit, feltételeit, ma lehetséges formáit kutassam. Mindezt azzal a nem titkolt céllal, hogy megálmodjam a jövő közösségét, amely lehet, hogy csak létszámában fog hasonlítani a neolitikum falvaihoz.

2. Az élet hite

Az indukciós módszer [következtetés egyes esetekből az általánosra] filozófiai megalapozása

Francis Bacon óta sikertelen vállalkozás. Nem is lehet szigorúan igazolni egy olyan módszert, amely a múlt ismereteiből akarja a jövőt megjósolni, hiszen az információ-elmélet szerint zárt rendszerben az információ mennyisége nem növekedhet. Ennek ellenére az indukciós módszer minden élőlény gyakorolja. Hiányos és csak találgatással kiegészíthető ismeretek alapján cselekedni – ez minden élőlény szükségszerű magatartása. Minden önmaga belső és külső környezetét szabályozó élőlény kénytelen hiányos és bizonytalan információit induktív módon kiegészítve úgy tenni, mintha az így nyert információ teljes és pontos volna, hiszen a számára lényeges paraméterek határértékeinek átlépése saját létét fenyegeti.

Minden cselekedet töredékes tudásból indul ki. A töredékes tudás bizonytalanságára vagy nem-cselekvéssel lehet válaszolni (ez a halál), vagy „hittel”. Itt a „hit” azt jelenti, hogy az történik, amiben reménykedünk, hogy a dolgok a valóságban is úgy vannak, amint gondoljuk őket; hogy a belső induktív modell megfelel a külső helyzetnek. Nyilvánvaló, hogy ilyen „hite” csak szabályozással rendelkező élőlényeknél tapasztalhatunk, de ez jóval megelőzi a gondolkodás megjelenését. A biológiai evolúció lehetetlen volna, ha hiányozna az eljövendő állapot kialakítására irányuló cselekvések sikerébe vetett „hit”, amelynek az élő anyag minden sejtjében jelen kell lennie. A tapasztalat által sokszorosan megerősített „hit” egyre inkább ismeretté válik, megszűnik „hit” jellege. De nem szűnik meg az élőlények „hívő” hozzáállása. Az indukciós eljárás nem igazolható maradéktalanul, csak utólag és kísérletileg. De az esetek nagy részében sikeres, mert a világ szabályosan ismétlődő folyamatai, törvényszerűségei adják hozzá az alapot. Ezeket az indukciós „hit” a gyakorlatban föltárja, bár az is előfordulhat, hogy az indukció hamis következtetéshez, hibás belső modellhez vezet. Ilyenkor bekövetkezik az élőlények katasztrofális pusztulása.

Gondoljunk itt mellékesen arra, hogy amit a világban lévő fizikai

rossznak nevezünk, az a fenti „hit-re” épülő evolúció velejárója. Vagy a szabályzó rendszerek adaptív tulajdonságainak mellékterméke, amely működésük alaptörvénye következtében ad lehetőséget a meghibásodásra és az előregedésre, vagy „hitük” (modellalkotásuk) nem kellően megalapozott volta vezet a katasztrofális pusztuláshoz.

3. Az ember hite

Ami élő, az lenni akar, ha másként nem lehetséges, akkor erőszak árán, a másik élő elpusztítása árán is. Ezzel azt fejezi ki, hogy a saját magában megvalósuló létezés abszolút értéknek tartja. Az emberi lelkiismeret ebben az egyetemes magatartási mintában döntő változást hozott. Ennek okait kutatva a következőkre gondolhatunk.

Az ember sajátos beleérző képessége, empátiája az, ami arra készíti, hogy ne okozzon olyasmint másnak, amit magának nem kíván, sőt arra is indíthatja, hogy (látszólag) önzetlenül csökkenteni igyekezzék a másik ember szenvedéseit. Állatoknál nem ismerjük ezt a képességet. Hiánya valószínűleg az állatok tudatos modellalkotó képességének hiányára vezethető vissza: szóba sem jöhet, hogy egy másik állat helyébe képzeljék magukat.

Az empátia képessége valószínűleg együtt jár az öntudattal.

Aki segít szenvedő embertársán, lehet, hogy empátiája miatt érzett saját lelki szenvedését akarja csökkenteni azzal, hogy megszünteti a másik szenvedését. Általános tapasztalat, hogy ha valakit föl tudunk vidítani, magunk is jobb kedvre derülünk. Az ember olyan lény, aki csak akkor lehet igazán boldog, ha tudatosan vállalt környezetében embertársait is boldognak látja.

Ha minden ember rendelkezik öntudattal, akkor nem válogathatók közöttük, hogy melyik értékesebb, melyikért érdemes fölláldozni a másikat, vagy a többiekét. Aki tud arról, hogy él, tud arról, hogy meghalhat, attól csak önkéntes áldozatot szabad elfogadni. Am vannak emberek, akik kellő súlyú helyzetben ezt meg is teszik.

Milyen módon nyilvánul meg az önfeláldozásra is képes ember ese-

tében a lét mint abszolút érték? Az ember csak akkor él, ha hisz abban, hogy létezése fontos, értelmes; ha tudja azt, hogy célja van.

4. A nemzeti hit

A zsidó nép történetét mintaadó példának tekintve megállapíthatjuk, hogy a nemzeti küldetés eszméje az alábbi fontosabb elemeket tartalmazza:

- mi vagyunk Isten kiválasztott népe,
- Isten személyesen és közvetlenül irányítja a történelmet,
- a világ minden népe általunk kapja meg Isten ajándékait,
- rajtunk fordul a világ népeinek metafizikai üdvössége.

Ez a speciális nemzeti hit, amelyben minden egyes zsidó gyermekkorától kezdve nevelkedik, és amelyben a legtöbb zsidó valóban hisz, rendkívüli teljesítményekre sarkallta a zsidó népet.

Minden olyan történelmi kihívás, amely más népek esetében azok eltűnéséhez vezetett, a zsidóságot tovább erősítette. A békés időszakokban a szorgalom és a nemzeti összefogás révén a gazdasági és kulturális élet vezetőivé lettek a zsidók, akár saját országukban, akár szétszórtságban éltek. Más nemzetek ilyen helyzetben az erkölcsi romlás, az irigység és a széthúzás áldozataivá lesznek.

A zsidókban a nehéz gazdasági vagy politikai helyzet, az elnyomás, az üldözés, a fogság és a megszállás éppen azokat a szunnyadó képességeket hozta felszínre, amelyekkel a nemzeti egység és hit föladata nélkül az ilyen helyzeteket is túl lehet élni. Más nemzetek ilyenkor vagy nyomtalanul tűnnek el a süllyesztőben, vagy valami elébük vetett koncert örömmel segítenek saját föl-számolásukban a hódítóknak.

De ennek a történelmileg kivételesen hatékony nemzeti hitnek nem hallgathatók el súlyos hátrányai sem, amelyek miatt ma külön létezik a keresztény egyház. A kiválasztottságtudat és a történelmi küldetés-tudat a küldetésnek megfelelő válasz, tehát a feladatvállalás mellett és helyett is olyan gőgöt hozott létre, hogy ez a mindenkor proféták, végül Jézus elvetését, kivégzését eredményezte.

Ebben a században egy másik történelmi hivatástudat kezdett kibontakozni. „Minden nép csak addig nép, amíg külön saját Istene van, és a többi Istent, valahány csak akad a világon, minden megalkuvás nélkül elveti; amíg hisz abban, hogy a

saját Istenével győzni fog, és a többi Istent mind kiűzi a világból. Így hittek az idők kezdete óta, legalább is a nagy népek mind, és az emberiség élén álltak. Ezzel a ténnyel nem lehet szembeszállni.” „Ha egy nagy nép nem hiszi, hogy csakis őbenne van az igazság (éppenséggel csakis őbenne, és éppenséggel kizárólagosan), ha nem hiszi, hogy csakis ő képes és hivatott mindenkit új életre kelteni és megmenteni az ő igazságával, akkor nyomban néprajzi anyaggá változik, és nem marad többé nagy nép” (Dosztojevszkij: Ördögök; Európa Kiadó, Bp. 1983, 305-306).

Nem véletlenül idéztem Dosztojevszkijt, hiszen a zsidó nép tragédiáját okozó mechanizmus már a „nagy barát” történelmében is fölismerhető. Marx megjósolta, hogy az emberiség jövőjét a munkásosztály fogja megalkotni a forradalom után. Az orosz nacionalizmus olyan lelkesen szívta magába ezt a világ-megváltó felelősséget és küldetést, hogy még a munkásosztály hiányát is pótolni tudta vele. Az októberi forradalommal elindult a világ legújabb birodalma, amely világbirodalom akar lenni. A marxizmusra épülő történelmi hivatástudat hihetetlen teljesítményeket hozott ki ebből az elmaradott, feudális viszonyok között nyomorgó népből, és ma úgy látszik, bármit megtehetnek a világ bármely részén, senki nem mer szembeszállni velük.

De a gőg, az elbizakodottság és a tévedhetetlenség szemlélete már náluk is hat, és előkészíti az erkölcsi bukást, amely a történelmi bukás előjele. Az a vezető, aki ezt fölismerte váltani akar, amíg nem késő, a politikai rendszerek saját szabályai szerint vagy elbukik a múlt erősebb sodrában, vagy még tovább kénytelen erősíteni a tévedhetetlenség téveszméjét, hogy a nép javát kierőszakolja a nép öntudatra ébredése előtt.

5. A vallási hit

Nincs helyünk most arra, hogy a világ eddig ismert számtalan vallását tartalmi szempontból elemezzük. Inkább azt akarjuk most szemügyre venni, ami minden terjeszkedő vallásban közös. Mintaadó példaként a római katolikus kereszténységet vesszük. Nem arról van szó, hogy ne tartanánk fontosnak azokat a tartalmakat, amelyek a keresztény hit lényeges vonásait adják, de sokkal fontosabbnak látjuk azt a hozzáállást, amely ezeket a tartalmakat körülveszi.

Ez a módszertani fontosság a dogmatikai kérdések tárgyalásakor válik világossá, mert ha az egyház nem tudná megállapítani azt, hogy mit tud biztosan és tévedhetetlenül, akkor az egyének teológiai vélekedését sem tudná a kinyilatkoztatott igazsághoz mérni. Vagyis nem elég meggyőződni arról, hogy az egyetlen igaz Isten a mi Istenünk, hogy az egyetlen igaz kinyilatkoztatás a miénk, hogy a mi kizárólagos tulajdonunk Isten minden ajándéka, amelyekkel üdvözíteni akarja a népeket, hanem azt is szilárdan kell vallanunk, hogy mi magunk, saját személyünkben olyan isteni irányítást és garanciát jelentünk, amelyet ingyenes ajándékként kizárólag nekünk – önmagunkban érdemtelenekeknek – adott az Úr.

Egy történész vizsgálja a vallást c. könyvében *A. J. Toynbee* azt állítja, hogy a magasabb rendű vallások mindegyike hasonlóan kizárólagos igényt támaszt arra az egyedülálló világ- és üdvtörténeti szerepre, amelyet a római katolikus egyházon belül jól ismerünk. Ennek a sajátosan római katolikus öntudatnak a forrása valószínűleg a zsidóktól átvett kiválasztottság-eszme volt az alapja, amely a Jézus = Messiás = Isten Fia azonosítással még további lendületet kapott. A közeli végítélet várása is hajtotta például Pál apostolt, hogy mielőbb végigjárja és az igaz hitre térítse az akkor ismert világot. Ez a keresztény célratörés és célnak átadottság nem magyarázható meg a zsidóktól átvett lineáris történelemszemlélet nélkül. Aki meggyőződött arról, hogy Isten terveit hajítja végre, az képes arra az áldozatvállalásra, amellyel az első nemzedékek megélték keresztény hitüket.

Később a zsidók lineáris történelemszemlélete találkozott a görögök fogalmi és instrumentális gondolkodásával. A kettő kombinációja az egész keresztény világ egyedülálló fejlődéséhez vezetett, és világuralmat eredményezett. Ezzel együtt – ugyanúgy, mint a zsidó nemzeti hit esetében is – a kiválasztottság tudata gőgöt és tévedhetetlenség-hitet fejlesztett ki, amelynek káros hatásai az egyházon belül: a lényeges tartalmak elvesztegetése, a pater-nalizmus, a vezetők és vezetettek elszigetelődése egymástól, az alul lévőkre érdektelenné válása.

Demeczky Jenő

Ez a részlet a négyszer ilyen hosszú eredeti tanulmány 5. pontja.

Forrás: Karácsonyi Ajándék, 1987/7